

L'obra literària de Miquel Lladó*

Josep Carles Laínez

Escriptor, lingüista i teòleg
josep_carles_lainez@yahoo.com

Resum

L'obra literària de Miquel Lladó
Miquel Lladó (1919-1999) va escriure obra de creació en quatre llengües, va conrear tots els gèneres literaris, va viure en dos Estats diferents i en va formar orgullosament part, va guanyar premis importants, va autoeditar-se, fou pioner en l'edició cultural, i altres. Es revisen els seus llibres de temàtica andorrana i el sentiment d'andorranitat de Miquel Lladó per justificar, en certa mesura, el perquè de la seva adscripció a la cultura del país.

Resumen

La obra literaria de Miquel Lladó
Miquel Lladó (1919-1999) escribió obra de creación en cuatro lenguas, cultivó todos los géneros literarios, vivió en dos Estados diferentes y formó orgullosamente parte, ganó premios importantes, se autoeditó, fue pionero en la edición cultural, y otros. Se revisan sus libros de temática andorrana y el sentimiento de andorranidad de Miquel Lladó para justificar, en cierta medida, el porqué de su adscripción a la cultura del país.

Résumé

L'œuvre littéraire de Miquel Lladó

Miquel Lladó (1919-1999) a écrit des œuvres créatives en quatre langues, a cultivé tous les genres littéraires, a vécu dans deux États différents et en était fier, a remporté d'importants prix, s'est auto-publié. Il a été un pionnier de l'édition culturelle ainsi que d'autres éditions. On revoie tous ses livres sur le thème Andorran et le sentiment d'andorranité de Miquel Lladó afin de justifier, dans certaine mesure, la raison de son affiliation à la culture du pays.

Abstract

The literary work of Miquel Lladó

Miquel Lladó (1919-1999) wrote creative works in four languages, practiced all literary genres, lived in two different states and was proud to be a part of it, won important awards, self-published, was a pioneer in the cultural edition, and held other claims to fame. His Andorran-themed books and Miquel Lladó's sense of Andorranity are reviewed to justify, to some extent, the reason for his link to the country's culture.

a una mica de prevenció utilitzar una sèrie d'adjectius, potser massa gastats, quan es vol lloar –no sense dret– l'obra de Miquel Lladó, o donar-li grandesa. Se m'acudeixen els d'"inclassificable", "polièdric", "plural", "políglota"... Per força motius, tots li escauen: Miquel Lladó (1919-1999) va escriure obra de creació en quatre llengües, va conrear tots els gèneres literaris, va viure en dos Estats diferents i en va formar orgullosament part, va guanyar premis importants, va autoeditar-se, fou pioner en l'edició cultural... Des de molts aspectes podem contemplar l'obra i la vida del nostre autor, desenvolupada a les terres de Ponent de Catalunya, al voltant de Lleida, i al Principat d'Andorra, etapa de la qual ens n'ocuparem ací; en especial de les obres amb voluntat, diguem-ne, *andorranista*, i literàries, sense entrar en la seva tasca periodística (la revista *Valls d'Andorra*, per exemple), perquè això suposaria una revisió distinta a la que ens plantejem en aquestes pàgines.

Miquel Lladó, és evident, ha de tenir un lloc en la literatura catalana, i aquest haurà de ser doble perquè el seu paper també fou diferent: d'una banda en el marc de la literatura de Catalunya, i rodejat pels noms cabdals de Carles Riba i de Manuel de Pedrolo, àmbit literari al qual s'incorporà –o tractà d'incorporar-s'hi–; i d'altra banda en el marc de la literatura d'Andorra. I la divergència d'estudi entre ambdós

* Aquest article té el seu origen en la conferència "L'andorrà d'adopció", que vaig pronunciar en la Jornada Miquel Lladó "Del Fonoll a la Neu", organitzada per la Càtedra Màrius Torres d'Estudis sobre Patrimoni Literari Català, el 26 de setembre del 2019 a la Facultat de Lletres de la Universitat de Lleida, convidat pel seu coordinador, el filòsof, crític i poeta Eduard Batlle.

casos és essencial perquè Miquel Lladó no va incorporar-se mai a la literatura andorrana; ben al contrari, ajudà a crear-la. En paral·lel a altres individualitats, com ara el poeta Rafael Tamarit (1900-1976), el poeta, dramaturg i investigador Esteve Albert (1914-1995), el narrador i assagista Manuel Anglada (1918-1998), el poeta popular Rossend Marsol *Sícoris* (1922-2006) o el narrador i artista Sergi Mas (1930)..., que abraçarien diverses generacions en una literatura “normal”, i que es dedicaren a escriure obres en tota mena de gèneres, Lladó esdevingué una peça clau de l'inici de les lletres contemporànies al Principat d'Andorra. Ells són la baula imprescindible entre l'esclat que suposaria Antoni Morell (1941-2020) i la buidor gairebé absoluta dels anys, dècades i segles anteriors. A més a més, Lladó no va respondre a la figura del poeta o de l'escriptor deslligat de la vida del seu entorn, sinó que, ho hem suara avançat, va fer d'editor i distribuïdor dels seus llibres, col·laborà profusament en diverses publicacions del Principat, es va imbricar en el teixit intel·lectual del país i va ser director de la primera revista, feta des d'Andorra, dedicada en exclusiva a la cultura.¹

Atesa l'amplíssima producció de Miquel Lladó, publicada i sobretot inèdita, treta a la llum a Catalunya i al Principat d'Andorra, pot resultar una mica taxatiu afirmar una xifra concreta d'obres dedicades a un tema o un altre. Tanmateix, ens atrevirem a dir que té set llibres al voltant del subjecte andorrà: dos poemaris, dos reculls d'articles, una mena de guia turística i un parell de títols d'estructura semblant que no podem adscriure a un gènere, diguem-ne, homologable. En aquest cas, cal afegir a la seva tasca d'escorcoll un component innovador present al llarg de la seva obra.

En aquest article ens endinsarem en els seus llibres de temàtica andorrana remarcant quina era la seva visió del Principat d'Andorra, i com es modificà molt poc durant les dècades que hi va viure. Miquel Lladó és un altre pioner de la literatura andorrana; per aquests pioners, i també per a

altres escriptors d'altres generacions (Robert Pastor, Àlvar Valls, Manel Gibert...), assolir la nacionalitat andorrana i passar a formar part de les seves estructures culturals ha estat sempre motiu d'orgull, i és un fet que han visibilitzat. És, fins i tot, una mena d'alliberament, una espècie de salconduït que, de forma curiosa, els allunya políticament i administrativament de Catalunya o de València i, alhora, els fa, per primera vegada, només catalans. No entrarem en aquest assumpte, però considerem necessari iniciar aquestes pàgines pel sentiment d'andorranitat de Miquel Lladó per justificar, en certa mesura, el perquè de la seva adscripció a la cultura del país.

L'andorranitat

Miquel Lladó deixà escrit què significava el Principat d'Andorra per a ell en un fragment de la secció “Senyals al marge” que, composta per diverses reflexions en prosa, situava al capdavant del seu poemari *Terres altes. Guia poètica d'Andorra* (1979). En aqueixes paraules, datades l'any 1971, condensades però diàfanes, no entrà, a diferència dels poemes (i d'altres proses), en apreciacions líriques; més aviat va tractar de ser directe i entenedor, la qual cosa no significava absència de subjectivitat i, sobretot, d'un esperit romàntic que, paràgrafs abans, reivindicava. Quins trets lloa?

La idea de la guerra i de la pau va ser una constant en Miquel Lladó, almenys en els seus últims trenta anys de vida. Reflexionar-hi, ser conscient que de vegades és una potència que mou el món, veure tostemp l'amenaça d'un eventual conflicte, va marcar moltes de les seves meditacions. Tinguem en compte l'època que li va tocar viure: l'experiència en combat de la Guerra Civil Espanyola, l'amenaça de la Segona Guerra Mundial, la llarga postguerra a Catalunya, la guerra freda, la probabilitat d'una guerra nuclear, els conflictes bèl·lics al planeta... És normal que la recerca de la pau, preocupar-s'hi, i respondre –o intentar-ho– a les qüestions eternes sobre la bel·licositat

1. Justament per això resulta anòmal i cridaner que el seu nom no aparegui en l'abraçadora *Diccionari Enciclopèdic d'Andorra*, tret de la seva funció de col·laborador d'un parell de revistes, però sense disposar d'una entrada pròpia ni ser esmentat dins

la veu “Literatura a Andorra”: VALLS, ÀLVAR (coord.). *Diccionari Enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella. Fundació Crèdit Andorrà, 2006.

dels éssers humans, fos en ell contínua, i en veiem les traces un poc pertot. Així, tampoc no ha d'estranyar-nos que, quan comença a meditar sobre Andorra, parteix d'una paradoxa: el Principat és “un empori de pau secular”,² el seu sistema de govern no l'han imposat les armes, però aquests béns són la conseqüència d'una lluita entre un comte i un bisbe. Sense aquella contesa per un territori que tots dos consideraven propi, no hagués existit Andorra. En certa mesura, aquesta idea no deixa de ser una transposició casolana del famós *si vis pacem, para bellum*. Lladó no pot evitar deixar-se endur per l'alè poètic i, per tant, massa arrelat a essències incopsables, quan escriu: “L'andorrà és un ésser pacífic, estàtic. És germà de l'avet i del penyal” (p. 17).³ I arran d'això repassa un altre fet paradoxal: en la seva història d'onze centúries, Andorra ha estat envoltada de guerres: mentre els seus veïns s'han vist esquinçats per conflictes, invasions, lluites..., ella ha romàs intocada, neutra. I, al capdavant, als altres, en la seva opinió, les armes no els han aprofitat per a res. Per això, el nostre escriptor arriba a una conclusió entre cànvida i extemporània: “El secret potser s'amaga ací, precisament: en la manca d'armes” (p. 17). I aprofita per suggerir als estadistes que, a l'hora de parlar de desarmament, tinguin aquesta dada en el cap, puix, si més no a Andorra, “[l]a manca d'armes ha fet impossible la guerra” i, per això, “sense posseir un exèrcit, [...] ha viscut sempre en pau” (p. 17). A més a més, Lladó és optimista pel que fa a la seva potencialitat en aquest punt: “El petit país andorrà podria servir de model per a què els grans pobles poguessin escriure la història del futur” (p. 18). Una història en pau, per descomptat.

Al costat de la pau secular d'Andorra, motiu pel qual, per a Lladó, ja seria admirable, hi ha la democràcia (recordem que l'any 1971 Lladó escriu en un país no sotmès a una

dictadura, durant els últims i sangonosos espeternecs del franquisme a Espanya), un règim polític que es remunta a la creació de les valls lliures d'Andorra pel mateix Carlemany, quan atorgà “als homes de les Valls [...] la facultat de regir-se per ells mateixos, sense rang ni distinció de persones, i sense que poguessin expulsar de les Valls cap home que hi vingués a habitar” (p. 18). Així doncs, per a Lladó, Andorra, des del vessant de la pau i des del democràtic, assumeix unes condicions que el transformen en una mena de paradís únic al món. D'altra banda, el fet d'incidir en un règim d'igualtat extensible a totes les persones que hi habiten, independentment del seu origen geogràfic, mostra una *captatio benevolentiae* per tal de reivindicar la seva andorranitat. I en aquest punt cal fer una important remarca.

L'andorranitat és, per a Lladó, una metonímia de la catalanitat. I això ho reflecteix en cada línia on lloa les virtuts d'Andorra; per exemple, quan relaciona la democràcia i el pacifisme a Catalunya: “Andorra gaudeix d'una democràcia essencialment catalana –és a dir, essencialment pacífica– nascuda en aquestes altures pirinenques ensems que naixien els catalans” (p. 17). I per deixar-ho clar, vincula la formació d'Andorra a la de Catalunya: “Carlemany, doncs, posà la primera pedra de la democràcia andorrana i catalana” (p. 18), la qual cosa el convertí en un “[p]aís democràtic des de l'Alta Edat Mitjana, com la resta dels països catalans”. Aquestes característiques s'anaren perdent, per a Lladó, durant els segles successius a la major part de terres, per això “Catalunya s'ha mantingut pura en aquest racó pirinenc” (p. 18), amb la qual cosa naturalitzar-se andorrà esdevindria assolir una catalanitat oficial i, com ell diu, *pura*. El cant del país és emotiu i podem comprendre que àdhuc parla d'ell mateix:

“Els seus privilegis segueixen inviolables, els seus monuments romanen intactes i la llengua mare no ha perdut mai la seva vigència i la seva virtut. Terra hospitalària com totes les terres patriarcalcs, illa de pau, sospesa, entre núvols i neu, en el sostre del Pirineu, ací hi han acudit i hi han rebut acolliment homes de totes les races, assotats per les

2. LLADÓ, MIQUEL. *Terres altes*. Guia poètica d'Andorra. Mollerussa. Edició de l'autor, 1979, p. 17.

3. Caldria esmentar, enfront d'aquesta idea mistificada, diversos moments de rebel·lia i, és clar, de relativa violència al Principat: la brutal persecució de bruixes, amb nombrosos casos de pena capital; la revolta de 1880, amb la destitució del Consell General i la creació d'un Consell Revolucionari Provisional; o la revolució de 1933 i la vaga dels treballadors de les Forces Hidroelèctriques d'Andorra SA...

tempestes bèliques, rebutjats per les grans comunitats, errants als vents de la dissort, i ací hi han redreçat llurs vides i llurs destins.” (p. 19).

Lladó, en l'últim grau de pertinença del pacifisme andorrà, i com a súmmum, no s'està d'escriure: “‘Pau a la terra als homes de bona voluntat’. La sentència evangèlica s’ha acomplert en aquestes Valls Neutres” (p. 19). Andorra seria el país més purament cristià o seguidor de les paraules del seu admirat Jesús de Natzaret.

Aquestes idees de Lladó tingueren el seu precedent editat el mateix 1971 que datava les proses de “Senyals al marge”. En aqueix any, Elidà Amigó (1935-2020) i Antoni Morell imprimiren el llibre d'entrevistes *Sis-cents noranta-tres anys després*, en referència al temps transcorregut des de la signatura del primer pariatge, el 1278. Els aleshores joves intel·lectuals decidiren realitzar una panoràmica “de l'actual moment històric de les Valls”.⁴ Per això, entaularen diverses converses amb personalitats d'aquell inici de dècada. Per sort, les lletres hi estigueren representades, tot i que només amb un escriptor *tout court*: justament, Miquel Lladó. Llevat d'afirmacions al fil del relat dels seus llibres, fou en aquesta entrevista on, si no d'una manera ordenada i extensa, va oferir la seva visió del país en aquell moment, que, és evident, coincideix amb els fragments analitzats de *Terres altes*. En aquestes declaracions entra molt més en la realitat i abandona, en certa mesura, els essencialismes excessivament poètics de “Senyals al marge”, sobretot perquè comparant ambdós documents, en el primer hi ha el somni de la vella Andorra, l'Andorra catalana, i contràriament en el segon hi ha el país que entrava en la modernització, amb les conseqüències de la pèrdua del paisatge natural tradicional, de construcció d'edificis i carreteres, d'augment de la immigració, no només catalana, d'estructures administratives que encara no pertanyien a les d'un Estat *de iure*, i la desafecció de la nova població que no mira Andorra amb els ulls de la

catalanitat redescoberta o d'un país en el qual inserir-se: “la gent ve a Andorra, en general, a guanyar-s'hi la vida i hi ha com una mena d'obsessió de fer diners” (p. 174). Aquestes inquietuds no se les guardava per a ell mateix o les escrivia per a deixar-les només en un llibre, sinó que les plantejava obertament.

Lladó afirma, amb paraules que semblen l'antítesi del cant pairal d'adés, quines són les seves pors sobre el presumible futur del copríncipat:

“Andorra és un xic amorfa, perquè té una societat mòvible. Els seus habitants, com les aigües del Valira, es renoven constantment. No hi ha una capa social estable. La gent no s'aclimata, no s'emociona davant del paisatge. I si no hi ha contacte i emoció no pot haver-hi creació. Per altra part, tampoc hi ha institucions que protegeixin, orientin i canalitzin les persones dotades per a escriure” (p. 175).

El nostre autor hi parlava, sobretot, de cultura, però era impossible deslligar la realitat econòmica andorrana del fet cultural que només aleshores començava de forma molt tímida o desllavassada a iniciar-se.⁵ Al marge d'aquesta crítica cap als nous nadius, continua la consciència de trobar-se en una mena de santuari de la catalanitat: “a la casa d'un andorrà, moltes vegades em dic: Vet aquí el català autèntic, aquell que lluitava amb la por i el fred”.⁶

“L'home de la muntanya és el català autèntic. Nascut a la muntanya, es manté pur precisament per la muntanya. Jo he escrit a algun lloc que Catalunya està tancada dins Andorra i l'admiro precisament per això. Perquè Catalunya hi viu a Andorra encara avui, malgrat la immigració i l'endarreriment cultural. És com si les essències catalanes haguessin conservat aquí la seva

4. AMIGÓ, ELIDÀ – MORELL, ANTONI. “Miquel Lladó” a *693 anys després*. Andorra la Vella, 1971, p. 27.

5. Vegeu per a l'inici literari modern al país i la Generació de l'Ideal a la qual pertanyeria Lladó: LAÍNEZ, JOSEP CARLES. “Models literaris de país al Principat d'Andorra” a AAVV.

Models de país per a Andorra. Andorra la Vella. Societat Andorrana de Ciències, 2015, p. 73-84.

6. AMIGÓ, ELIDÀ – MORELL, ANTONI. “Miquel Lladó”, *Op. cit.* p. 175.

virginitat. A alguns llocs d'Andorra, es poden trobar actualment els tipus de l'home català dels segles xi i xii: llengua, costums, psicologia, tot" (p. 175).

És poderosa la consideració de l'interior del país, i sobretot de la muntanya, com a veritable recer de les essències prístines, fins al punt que ser andorrà no és ser una cosa distinta de ser català, ni tan sols una de les moltes formes de ser català, sinó ser català en tota la seva puresa i transcendència. Amb referència a les qüestions que plantejava Lladó el 1971, per sort no han evolucionat com ell podia imaginar. És cert: la immigració i la població flotant suposa un problema en l'adopció de la llengua catalana, però tampoc és fals que s'han creat estructures en les quals la catalanitat lingüística, oficial i històrica del país no es qüestiona: la Universitat d'Andorra, la Societat Andorrana de Ciències, diversos periòdics en paper i en format digital, editorials, revistes de societat... La llengua no és una altra que el català, oficialment...

Deu anys més tard segons la data de la publicació, apareixen reflexions sobre l'andorranitat en el primer dels capítols, "Caminar per Andorra", de *Monuments i paisatges andorrans* (1982), al qual retornarem més endavant, però que cal esmentar ara a causa de la continuïtat de les seves idees i d'alguns canvis que potser marquen, tot i la dificultat d'esbrinar-ho, uns petits canvis en la seva visió. Tanmateix, la seva passió per l'Estat pirinenc no ha disminuït:

"He demostrat cent vegades, i per escrit, el meu amor a Andorra, la meva pàtria adoptiva, i aquest amor ha estat condicionat per la seva gent enigmàtica, el seu paisatge meravellós i els seus monuments de llegenda".⁷

I d'una manera no menys apassionada, reincideix en el caràcter intrínsecament d'acollida del Principat: "El país obre els braços a tothom i, per al resident, el Coprincipat esdevé una segona pàtria" (p. 7). I estableix una analogia: "Com en

l'antic medi rural català, com en la Grècia clàssica, les Valls Neutres han estat sempre el país de l'hospitalitat" (p. 7). Allò que trobem, doncs, en aquesta introducció al llibre —o més ben dit: allò que no hi trobem— és l'absència de la reivindicació de la catalanitat d'Andorra, com si aquesta s'hagués diluït en una pàtria espiritual, la qual no té per què coincidir amb les fronteres polítiques. Miquel Lladó hi al·ludeix a Espanya i França, possiblement perquè és la forma d'atorgar la mateixa dignitat d'Estat al Principat d'Andorra: "Andorra és la filla predilecta de França i Espanya" (p. 103), i quan parla de les fronteres, sempre són entre Estats: "El Valira [...] camí d'Espanya i no lluny de la frontera espanyola" (p. 31). No és el meu objectiu analitzar la consciència nacional de Lladó, però atesa la identificació entre Catalunya i Andorra, el fet de no establir cap divisòria entre l'una i l'altra és perquè, justament, són la mateixa cosa, i d'altra banda, la frontera i la duana Andorra/Espanya hi són, objectivament. Sense una reivindicació tan clara, determinades afirmacions reincideixen en la idea central de Lladó sobre la catalanitat d'Andorra, de vegades més mitigades: "Si l'art romànic és l'art nacional de Catalunya, l'art romànic és també l'art d'Andorra" (p. 95). I malgrat la crítica encertada, aquest esperit amera la següent frase, quan parla del parador de moltes pintures romàniques de les esglésies andorranes: "la capella posseïa belles pintures, que han anat a parar a Barcelona. En tots els temps i en tots els països, el centralisme ha fet la seva collita" (p. 24).

En la seva poesia, per descomptat, Miquel Lladó deixà constància d'aqueixa tria voluntària d'Andorra, no només pels dos llibres de poemes que va editar de títols lligats al país, sinó també perquè en un poema de *Solituds andorranes*, "La terra promesa", va unir el Principat a aqueix lloc mític, a aqueixa "terra dolça / on colgar-hi els meus ossos / i acabar aquest llarg somni / que comencí a la falda de la mare". Una referència bíblica que, bo i coneixent l'obra de Lladó, no ens sorprèn pas.

La poesia

Lladó era un escriptor d'essències, d'anar a la recerca de la font més pura, més nítida, de qualsevol circumstància. A Andorra cercava la catalanitat prístina en el fet d'escriure poemes, de ser poeta, i alhora resseguia una realitat que

7. LLADÓ, MIQUEL. *Monuments i paisatges andorrans*. Andorra la Vella. Valls d'Andorra, 1982, p. 6.

anava més enllà de la quotidianitat, o del que veritablement és treball poètic. En l'entrevista d'Elidà Amigó i Antoni Morell adés citada, li preguntaven pel fet poètic i per la seva imatge del poeta. La resposta ens col·locarà sobre la pista d'alguns trets de la seva producció. Un poeta seria, per a Lladó, "l'home que té una visió lírica de les coses, una visió exaltada [...] un escollit, un home dotat. Com si portés una partícula de divinitat".⁸ En un dels seus "Senyals al marge" de *Terres altes*, segueix aprofundint aquesta visió en tractar del romanticisme: "[l'idealista] és digne de tota confiança, darrer supervivent d'una humanitat en degeneració constant";⁹ no debades, el Romanticisme, per a ell, "[o]beeix a un primer moviment de l'esperit humà, a la font d'energia potser la més pura de la nostra naturalesa" (p. 16). És en la confluència d'aquesta visió del poeta i del Romanticisme on hem de situar, diguem-ne espiritualment, Miquel Lladó. Tot i això, no podem deixar de banda com es considera ell mateix, qüestió que il·luminarà, des d'un vessant diferent, la seva obra: "Des de la meua infantesa, hom s'ha aferrat a anomenar-me poeta. Jo no he fet mai cap objecció al respecte, però jo sé fins a quin punt hom s'equivoca. // Jo, en realitat, sóc un pensador" (p. 21); Lladó va més enllà, i en aquesta concepció tornarem a enllaçar-lo amb el fet poètic des d'una perspectiva romàntica: "[E]n potència, jo sóc un home d'acció. Sota uns altres sols, entre unes altres multituds, jo hauria estat potser un profeta, o un heroi, o un líder" (p. 21), cosa que avançava en la seva "Nota poètica" de l'antologia *Lleida, vuit poetes*: "El paper del poeta, doncs, és tan subtil com transcendent. S'acosta al del profeta. El poeta té molt de vident i d'acusador".¹⁰ Per no parlar dels primers versos d'"Els poetes", poema que obre *Solituds*

andorrans: "Els poetes són magnífics solitaris. / Parlen i escriuen un llenguatge màgic / que poca gent comprèn".¹¹ Potser versos d'aquesta mena portaren la investigadora Miquela Valls a afirmar: "Miquel Lladó, a *Terres altes, guia poètica d'Andorra 1978*, dóna una sèrie de màximes a meditar, que passen rarament de la banalitat [...], uns poemes de temes andorrans [...] amb pretensions filosòfiques".¹² Sortosament, no només és això. És de veres que n'hi ha, de versos que sorprenen pel seu prosaisme, de reflexions que no deixen de ser llocs comuns que l'autor transmet com si hagués realitzat una gran descoberta, o d'afirmacions gratuïtes que sobten per la seva ingenuïtat o desconeixement,¹³ però Miquel Lladó té llibres i poemes i, sobretot, alguns versos d'una gran precisió i sensibilitat. Ara bé, alguns dels textos més rodons, punyents i formosos, pertanyen a la seva joventut, potser perquè l'alè poètic, l'impuls de la veu lírica, es dona amb tota la passió en els anys formatius; a mesura que hom avança en edat, la irregularitat és una evidència. El més lamentable és que amb unes poques correccions mètriques, amb un sinònim, o amb alguns versos menys, bona part dels poemes, al nostre parer, haurien guanyat en qualitat. Hem d'afegir una prevenció quan parlem dels poemaris: l'obra de Lladó no la formen llibres publicats als pocs anys d'escriure's, i difosos a més a més de mode cronològic. Els dos lligats a Andorra¹⁴ estan separats per quinze anys de distància en la seva publicació. *Terres altes* va guanyar el Premi "Ciutat de Lleida" de poesia en català el 1971, i no aparegué fins a vuit anys després. Per la seva banda, *Solituds andorrans* recull una sèrie de poemes datats entre 1975 i 1984,¹⁵ que Lladó no va donar a la llum fins a

8. AMIGÓ, ELIDÀ – MORELL, ANTONI. *Op. cit.* p. 174 i 177.

9. LLADÓ, MIQUEL. *Terres altes. Guia poètica d'Andorra*. Mollerussa. Edició de l'autor, 1979, p. 15.

10. AAVV. *Lleida, vuit poetes*. Esplugues de Llobregat. Ariel, 1968, p. 51.

11. LLADÓ, MIQUEL. *Solituds andorrans*, s.l. Valls d'Andorra, 1994, p. 21.

12. VALLS, MIQUELA. *Andorra cap a la literatura*. Andorra. Maià, 1992, p. 118.

13. "Tot el nostre coneixement es recolza sobre la comparació. Per això tot és relatiu, car els punts de comparació són variables fins a l'infinit. *D'ací el fracàs de la filosofia*" [èmfasi meu]: LLADÓ, MIQUEL. *Terres altes. Guia poètica d'Andorra*. Mollerussa. Edició de l'autor, 1979, p. 13.

14. No són pas els únics: Eduard Batlle n'esmenta dos més entre els inèdits de Lladó:

Elegies andorrans (1971) i *Elegies del Valira* (1975), que possiblement recullen els seus primers textos sobre Andorra. Cf. Batlle, Eduard. "Introducció" a Lladó, Miquel. *Del fonoll a la neu. Antologia de textos*. Ed. d'E. Batlle. Lleida. Pagès, 2019, p. 58-59. 15. Així ho afirma Antoni Morell en el seu preàmbul: "Solituds Andorrans" [sic] és un conjunt de poemes amb una cronologia allargada –van des de 1975 fins a 1984–, i amb un motiu únic: Andorra": LLADÓ, MIQUEL. *Solituds andorrans*, s. l. Valls d'Andorra, 1994, p. IX. L'autor, al peu dels poemes, anota l'any d'escriptura i algunes vegades el lloc, i la datació es mou de 1977 a l'esmentat 1984. La xifra 1975 apareix en un vers de "Catalunya", poema en el qual, juntament amb altres quatre, no s'hi referencia la data de redacció.

una data molt tardana, el 1994. És evident que els poemes d'aquest segon llibre són posteriors, però no *tan* posteriors, considerats globalment, com per establir diferències estilístiques, formals o temàtiques entre tots dos títols, cosa que seria més possible amb *La línia d'Apol·lo* i, per descomptat, amb els superbs i dolorosos *Testimoni al crim* i *Retorn als cims*, publicats en un mateix volum el 1992 i escrits, el primer entre 1955 i 1956,¹⁶ i el segon entre 1956 i 1961. L'últim poemari publicat per Lladó en vida a la seva terra adoptiva fou *El llibre de Nasika* (1998), recull de poemes amorosos escrits (segons els poemes datats en el llibre) entre 1960 i 1980, i que marcaria de nou aqueix desfasament entre l'escriptura i l'edició.

Subratllem açò perquè *Terres altes* (1979) i *Solituds andorranes* (1994) gairebé es podrien considerar una mateixa obra. Els elements que apareixen en el primer tornen a fer acte de presència en el segon, amb tal volta algunes diferències, tot i que mínimes. El pessimisme és pertot arreu; la correlació pas del temps–vellesa–mort és crepuscular i no té res a veure amb l'optimisme que reflectien els poemes del seu primer llibre en català, on Lladó ordenava directament, en imperatiu: “No penseu en la mort. Viviu sempre de cara a la vida”;¹⁷ la solitud és fonamental com a actitud vital, no tant com a realitat patida; hi trobarem la consciència de ser un espectador de les coses que passen i no poden aturar-se; lligada a l'anterior tret, hi ha una delectança en la contemplació: passejar i observar són dos accions que el poeta acostuma a explicitar; en els seus poemes també es pot resseguir un cert estoïcisme; per descomptat, una presència absoluta de la natura, que li donarà sempre lloc a una mena de paisatgisme solitari, fins i tot quan coincideix amb altres persones; i un cert caire social en determinats versos, més que no pas polític, ja que, d'Andorra, no en farà mai la menor crítica.

Terres altes. Guia poètica d'Andorra (1979), una formosa autoedició amb gravats de Sergi Mas i prefaci d'Antoni

Morell, fou el tercer llibre en català que va publicar Lladó. Dividit en dos parts, “El vianant i el paisatge” i “Psalms vora el riu”, amb un relatiu equilibri de poemes en cadascuna (15 i 11 respectivament), és el volum dels dos editats dedicats a Andorra amb els textos més expressius. Adés apuntàvem què significa el Principat per al nostre autor; també dins dels poemes, encara que d'una manera molt més minsa que les al·lusions que vehicularà a *Solituds andorranes*. En el poema inicial “La Comella”, repeteix l'afirmació que no s'està de dir en altres moments de la seua obra: “Andorra, raconet / de Catalunya, / respectat pels segles i pels homes” (p. 28); i, a “Tardor”: “És el temps d'estimar Catalunya en el mapa” (p. 81).

Els temes que preocupen Miquel Lladó en aquest poemari els tornarem a veure a *Solituds andorranes*, però cal matisar que alguns d'ells força més esquitats.

El pas del temps ocupa un lloc preponderant en la reflexió lírica del nostre poeta. Així, a “La Massana” el reflecteix en un home qualsevol:

*“En Jan passa pel camí dels horts
l'aixada al coll.
Cada dia té els cabells més blancs,
i no es recorda que l'esperen
amb el sac obert
al darrer revolt del camí”* (p. 51).

El pas del temps, doncs, vinculat claríssimament, i de forma implícita, a la mort, en aquests versos definitius d'un dels últims poemes del llibre “L'home i els camins”: “Van cremar a la plaça / la teva joventut, Miquel. / Hem estat vells abans d'hora / i no anirem pas al cel” (p. 102).

El pas del temps lligat a la solitud, el trobem a “Camí d'Ordino”:

*“Darrera les campanades,
com volaven els anys,*

16. Aquestes dates apareixen en la pàgina del títol, però en l'epíleg al tom, el nostre poeta assenyala que “‘Testimoni al crim’ fou escrit durant els primers mesos de l'any 1956”: LLADÓ, MIQUEL. *Testimoni al crim / Retorn al cims*. Andorra la Vella. Vall de l'Andorra, 1992, p. 23 i 101.

17. LLADÓ, MIQUEL. *Els anys, els dies i les hores*. Lleida. Impremta Abardia, 1952, p. 63, del poema “No penseu en la mort”. Aquest llibre fou finalista del Premi “Ossa Menor” de 1950.

orenetes endolades!
L'home i la grandalla es fitaven en silenci.
Hi ha dos éssers més sols
que un home i una flor, cara a cara?" (p. 57).

O des de la companyia, a "Capvespre", amb regust d'Omar Khayyam:

"Ai, amics meus, un altre dia perdut!
 [...] *Veniu, amics. Beurem un vas de vi colze a colze*
i tractarem d'oblidar tots aquells que ens obliden
i allò que podríem haver estat, avui o demà" (p. 87).

O, més endavant, a "Ordino", quan parla del "[...] suïcidi / amable / de cada dia" (p. 96). En aquest poema, i en el citat "Camí d'Ordino", la solitud es fa present a través d'un dels personatges de l'estampa que dibuixen els versos: "Mossèn Jesús deixa la Bíblia oberta / sobre la taula / i obre la finestra / perquè entri la solitud" (p. 97). El pas del temps i la soledat els reveurem a *Solituds andorranes*, però no apareixerà tant la temàtica social, que a *Terres altes* s'escampa pertot arreu, fent ressò de les inquietuds del mateix Lladó quant a la presumible evolució del Principat d'Andorra (és a dir, pèrdua de la identitat i del paisatge). La immigració i la invasió de turistes sorgeixen a "Riberes del Tristaina" on contraposa la figura del vianant solitari, reflex de la pròpia veu lírica, i la de "l'home-vacances, / el ciutadà-vis" (p. 59). A "El Serrat" parla del desarrelament dels treballadors:

"Els paletes, fugint de la crema,
han vingut de l'altra banda de món:
de Galícia, d'Aragó, d'Andalusia.
I ara fan una casa per a Mister Jay,
dalt del tossal" (p. 62).

El turista i l'immigrant, doncs, són éssers que no arriben a copsar la veritat del país. Aquesta idea brilla molt més a "Creu de Meritxell", on la contraposició roman, sempre amb el rerefons del paisatge o d'alguns monuments, entre el poeta (entès en el sentit de visionari) i aqueix rondinaire incapaç d'entendre ni d'assimilar la veritat més pregona

d'aquestes terres: "Un turista s'ajup en la solitud del prat. / Ha vingut de París / a collir un pom de grandalles" (p. 84). El contrast resulta més virulent encara perquè el poema interpel·la Jesús de Natzaret, per la qual cosa la contraposició entre el vessant transcendent dels versos i la figura aliena del turista adquireix una fita essencial. A més a més, aquesta crítica de l'home, diguem-ne, modern, no només abasta l'immigrant i el turista, sinó qualsevol persona deslligada del ritme natural i de la tradició inherent a cada poble. Llegim a "Pont del Príunic", nom d'una cadena de magatzems francesos establerts a Andorra i ja desapareguts:

"Carrers de cada dia,
voravies per on desfilen
homes exactament iguals,
tots amb un tant per cent (%),
enganxat al front" (p. 45).

No debades, en aquest poema, igual que, per exemple, en l'inaugural del llibre "La Comella", fusiona dos plànols temporals, una mena d'antítesi de l'avui (homes igual i desconeguts) i de l'ahir: "els blancs cavalls alarbs, / desbocats, les crineres enlaire, / fugint de Carlemany" (p. 45). De *Solituds andorranes* (1994) cal revisar-ne, primerament, l'estructura. Hi distingim dos seccions absolutament desiguals en quantitat de poemes, i que il·luminarien una de les idees recurrents en l'obra del nostre escriptor: el pas veloç del temps, la seva pèrdua irrecuperable. Per què afirmem açò? Perquè si atenem a allò a què ens porta la disposició de les pàgines hi ha una secció dita "Preludi", amb 24 poemes, i una altra, "Epíleg", de només un poema. Entre el preludi i l'epíleg, res: s'ha esvaït qualsevol afirmació de l'avui, de l'ara. Aquesta possibilitat que suggereixo s'ajustaria a la idea que traspua çà i lla en l'obra de Lladó. Per exemple, a "Balma de la Margineda", segon dels textos del llibre, tenim aquests versos: "Tots tenim una història / per a contar, mes no tenim memòria".¹⁸ Tanmateix, podríem considerar "Els

18. Aquests versos ressonarien amb l'alè de *La línia d'Apolo* (1976): "La vida, quina enyorança!", en el qual és palesa la imatge de la vida, no com una cosa que transcorre, sinó com una cosa que ja ha passat.

poetes” el veritable “preludi” del llibre, car certament ix de la tònica general de la resta de poemaris. A banda dels versos citats adés, que obren i tanquen el poema, som davant d’un exemple de llenguatge planer, quasi agosaradament prosaic, com si el poeta, en certa mesura, s’estigués desdient de la idea que el destí del poeta és compartir i caminar, però tornant a mare el devesall líric quan ens assabentem que allò compartit pot ser “un record, / un pensament”. D’altra banda, la imatge del caminant –present en Antonio Machado, escriptor ben admirat per Lladó, i amb una tradició en la literatura europea que procediria del romanticisme– s’adequa a aqueix recorregut constant pel Principat d’Andorra.

No debades, molts poemes, a semblança del que descobríem a *Terres altes*, podrien seguir considerant-se estampes líriques de determinats llocs, en la línia del que el nostre poeta havia pretès, de forma prou més programàtica, en el seu primer volum “andorrà”, *Terres altes*. Així, a *Solituds andorranes* ofereix poemes des de la sensibilitat de “Balma de la Margineda”: “Castell de les Bons”, “Andorra a la tardor”, “Plaça Vella”, “El vianant i el riu Tristaina”, “Camí del Mas d’Alins”, “Sant Serní de Nagol”, “Puy d’Olivesa”, “Santa Coloma” i “Sant Andreu” sense oblidar el titulat “Catalunya”, ni tampoc els qui disposen de la menció geogràfica a l’interior, com ara “Pedres de riu” o “La terra promesa”. Aquests poemes no són pas descripcions sinó, diguem-ne, localitzacions. Per força haurem de creure un poeta tan sincer i, aleshores, ens serà impossible distingir l’home de la veu lírica, i allò que ens narra en els versos serà producte d’una experiència en aqueix espai concret i, algunes vegades, en una data específica referenciada al peu del poema. Els indrets, que per a Lladó són tan importants que els consigna en el mateix títol o en alguna part del text, resulten una mena d’*appoggiature* per desenvolupar els temes que de veres el preocupen.

D’aquests, en posseeix una importància cabdal, com indicàvem, *el pas del temps*, la nul·la consciència del fet d’existir en el present, la sensació i la comprovació que els minuts s’escolen i desapareixen. La idea apareix fins i tot en un títol: “La dansa del temps”; en uns versos de “Castell de les Bons”: “A tots, però, ens empeny / la pruija del temps”; i apareix amb força, tot i amerar la majoria dels

poemes, en algunes peces, com “Pedres de riu”, on ultra fer aparèixer de nou el mot (“a tots ens modela / el temps a sa guisa”), destaca la imatge del temps infinit per a la condició humana: “pedres turmentades / durant milions d’anys”. Formalment crea un gran impacte en aquest poema la divisió en un parell d’estrofes, totes dos de pentasil·labs, amb una diferència estilística important: la primera és composta de versos lliures; la segona de rima assonant en els versos parells, i aquests s’assemblen a una cançoneta lleugera, gairebé infantil, recurs que sens dubte feu servir el poeta per carregar el poema de dramatisme, puix allò que hi expressa no és un divertiment, sinó la tràgica imatge de l’erosió vital:

*“Mes tots el juguem
el joc de la vida:
l’aigua, el vent, el sol,
l’avet i la griba.
A tots ens modela
el temps a sa guisa,
a tots ens roseguen,
de nit i de dia,
els dits de la pluja,
les dents de la vida”* (p. 25).

La ràbia per la impotència de no poder aturar el pas de les hores esclata en el poema citat “Castell de les Bons”. Quina és aqueixa pruija que ens rosega per dintre quant al temps?: “la febre d’enganyar-lo, / de passar-li davant, de matar-lo”. Idea poderosa la de matar el temps¹⁹ per deslliurar-nos-en; aquest, en última instància, és una força teòricament física, car actua sobre la matèria: “Ruïnes de castells, / idees foradades / pel temps”. Aquest poema, diguem-ho, posseeix una composició formal prou habitual en els poemes del nostre autor: un procés de *mise en abîme* o, pel contrari, d’expansió: d’allò concretíssim (a

19. L'article que obre el recull d'articles *Viure i escriure a Andorra* duu justament per títol "Assassinar el temps", i aquestes en són les primeres paraules: "Matar el temps. Passar el temps", vinculada la idea, això sí, amb el fet de perdre': "Passar el temps. Assassinar el temps. Suïcidar-nos. Gastar el petit tresor de dies que el destí ens ha assignat": LLADÓ, MIQUEL. *Viure i escriure a Andorra*, s. l. Valls d'Andorra, 1996, p. 17.

“Castell de les Bons”, unes ruïnes), s'alça a la cinglera on es troba l'antic castell, i a Europa.

Lligat al temps, tenim un altre dels temes constants en la darrera obra poètica de Miquel Lladó: *la vellesa*. Ara bé, es tracta d'una vellura interior. El nostre autor havia depassat el mig segle de vida, però encara no havia arribat a la veritable velledat. Aquests versos de “Primer matí d'un any qualsevol” serien mostra d'aquesta consciència còsmica, de pertànyer a un contínuum de vida i de matèria:

*“Tenen les meves mans
milers i milers d'anys,
i el meu esguard enyora
imatges que van veure, fa centúries,
els meus avantpassats.
Simis antics i monstres gegantins
foren els meus veïns
de naixença [...]”* (p. 71).

Versos en l'atmosfera d'un altre poema escrit per a l'1 de gener, “El primer dia de l'any”, on la pèrdua de la temporalitat evidencia la manca de consciència del poeta sobre la seua edat vertadera: “El dia esborra a poc a poc la nit; / ja fa segles que ho fa” (p. 51).

Vinculada al pas del temps i a la vellesa sorgeix, és clar, *la mort*, que serà, per aquesta visió còsmica, no només la desaparició d'un ésser viu, sinó l'extinció gradual de qualsevol organisme existent. Magnífica la segona part de “Plaça Vella”:

*“Avui tot, demà res.
Convertir els sers en coses,
les coses en no-res”* (p. 33).

O d'una manera més concreta a “La terra promesa”:

*“Car tots, homes i ocells,
som, sota el sol, una llavor o una altra
—llavor d'homes futurs,
de somnis o de mons desconeguts—
i totes les llavors, tal com la meva,
volen i enyoren una bona terra
on dormir i germinar”* (p. 35).

La reflexió sobre l'existència l'assumeix el poeta des d'un espai vital de privilegi i alhora de dolor: *la solitud*, sense que això suposi vulnerabilitat; paraula que apareix en el mateix títol del llibre. A “Sant Serní de Nagol”, d'aquest *Solituds andorranes*, “[c]reix el silenci i creix la solitud” (p. 53). Una essència ja present a “L'home i el seu gos”: “Som vells i sols” (p. 47); i que remarca a “Puy d'Olivesa”: “[...] M'angoixa / la solitud dels sers” (p. 61). No debades, a *La línia d'Apol·lo*, Lladó ja exclamava: “Senyor, vós m'havau fet / poderós i solitari”.²⁰

Cal no oblidar tampoc la *imatgeria religiosa*, potser no amb tanta persistència com en poemaris anteriors (sobretot a *La línia d'Apol·lo* des del mateix subtítol,²¹ i a *Terres altes* amb una secció anomenada, de fet, “Psalms vora el riu”). Ja en el poema introductori “Els poetes”, sorgeix la imatge del poeta que “se'n va al Paradís, tot sol, a peu” i, en especial, la idea bíblica que dona títol a un dels poemes més reeixits del recull, que esmentàvem en tractar més amunt de l'andorranitat: “La terra promesa”. No obstant, la figura de Jesús de Natzaret no apareixia a *Terres altes*, ni tampoc a *Solituds andorranes*. Els poemes més expressament cristians de Lladó daten de l'any 1973, 1974 i 1975.

En un parell de poemes reapareix la *temàtica social i política*: en una de les parts de “Plaça Vella”, sobta una mica —en el context del poema, no per les preocupacions de Lladó en altres gèneres— la referència a l'actualitat: “Si

20. LLADÓ, MIQUEL. *La línia d'Apol·lo. L'Evangeli segons un home que viatjava a peu*. Barcelona. Edició de l'autor, 1976, p. 19, quarta secció del poema “Ganivets de fusta”.
21. El subtítol de *La línia d'Apol·lo* és *L'Evangeli segons un home que viatjava a peu*. En aquest poema, la figura de Jesús és més que un recurs literari; es tracta d'un model de vida a més de per l'obvi lligam espiritual. Sota aquesta perspectiva cal entendre

versos d'aquest estil: “què en farem de la teva bondat, / Jesús de Natzaret”, del poema “L'Evangeli segons un home que viatjava a peu”, p. 13; “Jesús, els homes, no han retrobat encara el camí / que tu els vas ensenyar”, del poema “La llei de l'atzar”, p. 49; o, en una pareguda imprecació, “Tots creuen, només, / en el déu Diner. Què en farem dels homes, Jesús?”, de “Plans de Matxerri” (p. 55).

el ianqui no mata l'odi / l'odi matarà el ianqui" (p. 33). Més en la seua línia poètica tenim "Andorra a la tardor", on se centra en els treballadors i visitants temporals:

*"L'hivern s'acosta.
Turistes i obrers,
ocells de pas,
tots se n'han anat
pels camins dels vents"* (p. 29).

I amb una certa crítica a l'anhel de fer diners, com véiem adés: "Darrera els vidres dels aparadors, / els botiguers inclinen de biaix / les seves buides cares de calaix" (p. 29).

La prosa

Tot i que Miquel Lladó va donar a la llum relats i una novel·la,²² va experimentar amb fórmules de llibres en prosa que no pertanyen a gèneres tan marcats. És en una barreja de ficció, divulgació i glossa, on cal situar els tres títols vinculats al Principat: *Monuments i paisatges andorrans* (1982) —el segon llibre del nostre autor amb Andorra com a subjecte—, *La primera història d'Andorra* (1983) i *La petita història d'Andorra* (1989). El primer és el més elaborat; en els dos posteriors, la tasca de Miquel Lladó fou la de donar peu o subratllar allò que considerava de més importància: els escrits de Tomàs Junoy i de Bonifacio Ulrich.

El primer d'aquest conjunt, *Monuments i paisatges andorrans*, és gairebé un llibre turístic. De fet, el títol queda lluny d'altres creacions de l'autor molt més connotatives i sembla allò que, a la fi, és i no és: una passejada per la història, les tradicions, institucions, llegendes, personalitats, i els monuments del Principat. Però no amb l'objectivitat i eixutesa d'una guia turística corrent, sinó tot assajant una mena de gènere que vol ser original però que,

al nostre parer, no arriba a assolir les pretensions inicials de Lladó: no resulta d'utilitat com a guia i el seu alè programàtic l'allunya de la prosa narrativa. Volia donar a conèixer les virtuts del seu país d'adopció no traint-se a si mateix, i per això inventà la figura d'una noia de Salamanca amb la qual el narrador visita i li explica el que deu conèixer d'Andorra. No és estrany que el volum dugui per subtítol "El turista sentimental", amb l'adjectiu requerit per allunyar el personatge del llibre d'aqueixa figura en certa mesura censurable del "turista" que viatja per passatemps.

El segon llibre que va publicar Miquel Lladó amb el Principat com a subjecte fou *La primera història d'Andorra* (1983), la primera de les dos obres, diguem-ne, "col·lectiva", atés que a la coberta apareixen dos noms: el del nostre escriptor i el de Tomàs Junoy,²³ *el Frare d'Anyós* (1782-1860). Lladó reimprimeix en edició facsímil la *Relació sobre la vall d'Andorra* de qui seria provicari d'Anyós, publicada originalment a Tolosa de Llenguadoc l'any 1838. Posteriorment se'n va fer una reedició a Andorra l'any 1945, i justament l'any 1983 aparegueren la de Lladó i una altra, no pas facsímil, a càrrec de l'editorial Promocions Literàries, obrint la col·lecció "Andorra literària", dedicada a la reimpressió d'obres fonamentals de la història andorrana en edicions luxoses.

La investigadora Miquela Valls dedica una pàgina del seu llibre a aquesta edició de Lladó de la pionera obra de Junoy. Si ja havíem vist el to que feia servir sobre la seva poesia, en aquesta ocasió hi trobem alguna pulla semblant que no s'avé amb la realitat del que va pretendre el nostre autor: "En la seva edició 'crítica' de la *Relació sobre la Vall de* (sic)²⁴ *Andorra*, Miquel Lladó aclareix la personalitat de Tomàs Junoy, comenta històricament certs capítols. Ara bé, el seu aparell crític no s'assembla al que se sol estilar".²⁵ La realitat és que Lladó no afirma en cap moment que vulgui realitzar una edició crítica de l'obra de Junoy i, per

22. Vegeu BATLLE, EDUARD. *Op. cit.* p. 49-50 i 57.

23. No ens centrarem en la figura d'aquest autor de vida tan tristament romàntica. L'estudi més recent, amb dades inèdites i sorprenents, el de GARÇON I PEYRÍ, SOFIA. "Relació sobre Fra Tomàs Junoy, un fill oblidat de la Cerdanya" a *Papers de Recerca Històrica*, 8. 2017, p. 17-42.

24. En el títol de la primera edició, la de 1838, no hi havia l'apòstrof.

25. VALLS, MIQUELA. *Op. cit.* p. 77.

tant, no podia disposar de cap aparell, perquè aquesta no era la seva pretensió en absolut (a banda d'això, ell devia ser conscient que no tenia la formació per fer-ho i, per descomptat, tampoc li interessava, o podria haver encarat el llibre d'una altra manera). Analitzar des d'aquest vessant el volum més reeixit de la producció andorrana del poeta de Castells no és el més correcte. Valls, en canvi, resulta força més precisa en la valoració final: "Miquel Lladó fa doncs, a partir del text de la *Relació* i entorn de l'aclariment de Junoy i del context andorrà de la primera meitat del segle XIX, un esbós de creació personal, una mena d'assaig de novel·la històrica que contribueix a configurar la producció novel·lística andorrana actual".²⁶ Aquesta apreciació resulta important perquè fins aleshores les obres de narrativa andorrana es podien comptar amb els dits d'una mà: la inicial *Un andorrà lluny del poble* (1967) de Ricard Fiter (1945) i, més d'una dècada després, *Cassigalls* (1981) de Sergi Mas, *Set lletanies de mort* (1981) d'Antoni Morell, i *Monuments i paisatges andorrans* (1982) del mateix Lladó. Aquesta era la ficció andorrana fins aleshores.²⁷ Contextualitzat, doncs, l'objectiu de Lladó era doble amb aquestes dues obres narratives sobre Andorra: en la primera, mostrar el país per mitjà d'una trama que repunteja les informacions més austeres; en la segona, submergir-se en la geografia i la història andorrana a través del text inaugural d'aquesta disciplina. Una cosa semblant, però més abraçadora i "conflictiva", l'escometa a *La petita història d'Andorra*, en dos volums, on el fil de continuïtat l'estableix el text escrit en castellà per

Bonifacio Ulrich, coronel de l'exèrcit i comissionat especial del Govern espanyol prop de les autoritats andorranes, entre 1841 i 1848, per tal de fer un informe sobre les possibilitats i formes d'envair el país en cas que fos requerit per la reina Isabel II. Miquel Lladó es planteja l'obra des de les mateixes coordenades que havia publicat el text sobre Tomàs Junoy, creant una sèrie d'estampes on fantasieja sobre les accions i coneixences d'Ulrich al fil del seu relat.

L'obra periodística

Miquel Lladó va col·laborar en diversos mitjans andorrans de 1967 a 1997, és a dir, durant tres dècades. Les capçaleres *Claror* (1973), *Poble Andorrà* (1967 (sic)-1974 (sic)), *Valls d'Andorra* (1979-1988), i *Diari d'Andorra* (1995-1997) veieren impresa la seva firma en els anys indicats.²⁸ A aquestes, caldria afegir-hi el setmanari turístic *L'Express d'Andorra*, publicat entre 1975 i 1977.²⁹

D'aquestes cinc publicacions, *Valls d'Andorra* (1979-1987) fou la més lligada a Miquel Lladó; no debades, "va ser-ne l'impulsor, l'editor i el director",³⁰ i aquest títol el continuà utilitzant per a l'edició de la majoria dels seus llibres. Analitzar els 87 números d'aquesta revista de periodicitat irregular, la primera dedicada a la cultura al Principat d'Andorra i que tingué com a col·laboradors noms essencials de la intel·lectualitat catalana (Manuel de Pedrolo (1918-1990), Lluís Maria Xirinacs (1932-2007), Joan Brossa (1919-1998), Joan Triadú (1921-2010)...), suposa un estudi per si mateix, i llarg. Cal no oblidar que Lladó era un home prou conegut al Principat i amb força

26. Ídem, p. 77-78.

27. Deixem de banda dos llibres de MIQUEL LLADÓ: *Els camins de la por*. Andorra la Vella. Mirador del Pirineu, 1971; i la seva "continuació": *Els dies sense demà (Els camins de la por, II)*. Lleida. Edició de l'autor, 1977. Encara que el primer va ser publicat al Principat, procedeix d'etapes anteriors.

28. Les dates i la llista de mitjans en els quals col·laborà el nostre autor ens ho proporciona BATLLE, EDUARD, a la seva "Introducció" a LLADÓ, MIQUEL. *Op. cit.* p. 58. Ara bé, pensem que hi ha un error en les dates, la procedència del qual partiria del mateix Lladó. Aquest, en el text "Fa cinquanta-tres anys" afirma, en referència a la seva trajectòria: "La segona etapa fou iniciada l'any 1967 al diari 'Poble Andorrà', fundat per Antoni Fiter, el primer periòdic diari català, aparegut abans del diari 'Avui', a LLADÓ, MIQUEL. *Viure i escriure a Andorra*. Andorra la Vella, Valls d'Andorra, 1996, p. XII. Tanmateix, *Poble Andorrà* va començar a editar-se l'any 1974 (havia aparegut, amb el

mateix títol, la "Portaveu del Casal Andorrà de Barcelona" entre 1934 i 1936), per la qual cosa les col·laboracions de Lladó no podien ser anteriors a aqueixa data. A més a més, les contribucions de Miquel Lladó a *Poble Andorrà* s'allarguen fins al tancament del diari, el 1993, potser amb alguns períodes sense col·laborar-hi, per la qual cosa la data d'acabament dels seus textos tampoc seria exacta. És possible que col·laborés en *Publi Andorra*, revista nascuda, justament, el 1967, tot i que el seu nom no apareix a la llista de firmes que proporcionen PONT SORRIBES, CARLES – GUILLAMET LLOVERAS, JAUME. *Història de la premsa andorrana 1917-2005*. Andorra la Vella. Govern d'Andorra, 2009, p. 206. La informació sobre la premsa del Principat, incloent-hi les dades sobre *Valls d'Andorra* que tot seguit citarem, les hem tretes d'ací.

29. PONT SORRIBES, CARLES – GUILLAMET LLOVERAS, JAUME. *Op. cit.* p. 216-217.

30. Ídem, p. 138.

contactes. D'altra banda, els lectors de premsa coneixien la seva firma de publicacions prèvies, per la qual cosa sorprendria i alegraria una proposta editorial com la de Lladó.

Així i tot, malgrat els centenars d'articles que va publicar al llarg de la seva vida, només n'edità un recull: *Viure i escriure a Andorra* (1996), que conté 96 col·laboracions aparegudes al *Diari d'Andorra* els anys 1995 i 1996, entre articles i notes, potser fragments d'un diari personal, que dona a conèixer en alguns articles solts, i en les sèries "Diari de bord" i "Follies paral·leles". És, doncs, una de les mostres més tardanes de la prosa periodística lligada al país adoptiu del nostre autor. Hi apareixen opinions sobre esdeveniments culturals a Andorra ("Imatge i ciència"); al·lusions a la seva terra nadiua ("Castelldans"); una mena de diari aforístic ("Diari de bord"); mencions dels principals noms de la política europea d'aleshores, sobretot espanyola i francesa (Felipe González, José María Aznar, Édouard Balladur, Jacques Chirac, Lionel Jospin, François Mitterand, Helmut Kohl, ETA i el GAL...), que Lladó seguia com a home informat, lector de la premsa de tots dos països... Moltes vegades tractava els temes vinculant les notícies concretes a les seves particulars obsessions. Això passa amb els Jocs Olímpics d'Atlanta de 1996, que ell aprofita per fer una comparació entre el campió esportiu d'avui i l'heroi bèl·lic d'antany.

La nòmina dels escriptors i filòsofs que cita és llarga: Plató, Epicur, Heràclit, Homer, Hesíode, Friedrich Nietzsche, Paul Valéry, Lord Byron, Marcel Proust... Malauradament, la referència és sempre el lloc comú; això succeeix, per exemple, amb Blaise Pascal: "Blas (sic) Pascal el profund, va escriure: 'El cor té les seves raons, que la raó no coneix'".³¹ La necessitat de sustentar les seves afirmacions en sentències de personalitats reconegudes implica que moltes vegades la menció de l'autoritat sigui només un

pretext per desenvolupar de seguida la seva reflexió. Açò poden indicar-ho les errades tipogràfiques en noms com ara Khol (sic) per Kohl; Valey (sic) per Valéry; o l'esmentat Blas (sic) Pascal per Blaise, que a pesar de l'eventual traducció al castellà, no tindria sentit l'ús de la versió espanyola d'un antropònim francès en un text en català.

Remarquem que un dels temes bàsics en la cosmovisió de Miquel Lladó és el de la guerra; hi dedica diversos articles ("El poble contra l'Estat", "Civilització i cultura", "Les guerres futures", "La pau nord-americana"...). Igualment, els pobres són una altra de les reflexions, col·lectiu sobre el qual sembla que parli des de la distància, cosa equivocada. Així, en un text aforístic, i molt més literari, d'un recull tres anys anterior, llegim: "EL MÓN DELS POBRES.- Durant quaranta anys, tota la meua vida, m'he despertat a l'alba sobresaltat, impacient com un enamorat, per a començar el nou dia, per a encarar de nou la vida. Però sempre un bleix cruel, de foc o de glaç, m'ha marcit el somris o m'ha torçut el gest".³²

Per últim, cal no oblidar un text reivindicatiu, "Viure en català", en el qual, amb una sensibilitat màxima, critica les persones lletraferides del seu temps: "avui s'escriu en català i es viu en qualsevol idioma" (p. 125).

Conclusions

Hem tractat de donar en aquestes línies algunes pinzellades sobre l'obra de Miquel Lladó vinculada a Andorra, país on va romandre com a treballador manual —era pintor— durant quatre dècades, dalt o baix, inserit per complet entre les classes benestants i líders del país, i contribuint a ampliar el ventall d'editorials que sempre havien existit a Andorra. Com afirmàvem al començament, Lladó no es va incorporar a la literatura andorrana, sinó que va procedir, al costat d'un altre grapat d'intel·lectuals, a bastir-la. Parlem sobretot de llibres, de continuïtat, de consciència de tasca literària en el sentit d'obra central d'una vida, d'unes vides.

Miquel Lladó, al nostre entendre, i a diferència d'altres autors contemporanis i, per descomptat, posteriors, no es va considerar mai, de forma oberta i literària, un "escriptor andorrà". Potser era massa conscient del seu origen garriguenc, massa intel·ligent i inquiet com per recloure's simbòlicament en un territori que ell respectava, estimava,

31. LLADÓ, MIQUEL. *Viure i escriure a Andorra*. Andorra la Vella. Valls d'Andorra, 1996, p. 68.

32. LLADÓ, MIQUEL. *Construir l'home (1966-1976)*. *L'animal social*. Andorra la Vella. Valls d'Andorra, 1993, p. 36.

admirava i jutjava com la més alta cima de les essències catalanes, i amb unes peculiaritats que no eren distintes de Catalunya, sinó les catalanes antigues. Per això mateix establia una distància amb aquella Andorra pairal i distinta a la de la seua contrada nadiua. De fet, Lladó sempre va creure que “[l]’important és assolir el punt universal”.³³

Des d’aquesta universalitat, manifestada en una obra plenament catalana, escrita a Andorra i Catalunya, i ensems cosmopolita i oberta al món a través de textos en les tres grans llengües romàniques —el castellà, el portuguès i el francès—, el nostre autor assoleix una ressonància que no cal desestimar, sinó reivindicar.

33. Ídem, p. 73.